

CONTRIBUȚII NUMISMATICE LA CUNOAȘTEREA PROBLEMEI LUPTEI ÎMPOTRIVA STĂPÎNIRII ROMANE ÎN DACIA

PARTEA I
DE
B. MITREA

La alungarea stăpînirii romane instaurată în Dacia de către Traian au acționat două forțe: una *internă*, populația dacică învinsă în luptă și supusă, dar într-o continuă răzvrătire împotriva cuceritorilor romani, și alta *externă*, formată, în primul rînd, din triburile din afara Daciei: dacii liberi, iar, în al doilea rînd, de alte populații așezate în jurul Daciei. Acestea din urmă, prin incursiunile lor, au contribuit mai întîi la slăbirea, apoi la dezorganizarea și, în sfîrșit, la distrugerea apărării romane din această provincie. Concluzia a fost trasă de către Aurelian care a retras trupele romane din Dacia, încheind astfel un capitol din istoria Daciei, iar populației locale i se dă posibilitatea să-și reia firul dezvoltării sale, dar de data aceasta într-o nouă orînduire.

Problema aceasta a fost ridicată, în cadrul formulat mai sus, de către cercetătorul sovietic A. D. Dmitriev¹, care, folosind izvoarele de ordin literar și epigrafic de care dispunem, a trasat și fixat etapele principale ale acestor lupte în timpul stăpînirii romane în Dacia.

Un alt aspect al acestei lupte duse de populația locală împotriva ocupanților și exploatatorilor romani din Dacia a fost mișcarea « latrones », care a fost pusă în lumină de către același cercetător și de către cercetătoarea sovietică I. Kruglikova².

Aceeași problemă a constituit preocuparea a doi cercetători romîni, D. Berciu³ și F. Horowitz⁴, care, folosind concluziile cercetătorilor anteriori sau studiind problema din alte puncte de vedere, au adus fiecare contribuția sa la cunoașterea acestui aspect al luptei localnicilor împotriva stăpînirii romane.

Recent, C. Daicoviciu⁵, într-o lucrare a cărei preocupare principală era studiul unei noi diplome militare, a adus unele contribuții, sugestii noi și precizări în legătură cu unele etape din problema pe care o urmărim.

¹ A. D. Dmitriev, Căderea Daciei, în «V. D. I.», 1949, nr. 1, p. 76-85.

² I. Kruglikova, Cu privire la romanizarea Daciei, în «V.D.I.», 1947, nr. 3, p. 219-230.

³ «S.C.I.V.», anul II, 1951, nr. 2, p. 73-95.

⁴ F. Horowitz, Situația precară a stăpînirii romane în Dacia, în «S.C.I.V.», anul II, 1951, nr. 2, p. 97-124.

⁵ C. Daicoviciu, O nouă diplomă militară din Dacia, în «S.C.I.V.», anul IV, 1953, nr. 3-4, p. 541-553.

În tratarea acestui subiect trebuie să ținem seama de la început de un fapt: cele două forțe de luptă, cea internă și cea externă, în cazul Daciei, nu acționează izolat și independent, ci în corelație una cu alta, am spune că se poate întrevădea o interdependență între una și alta. Faptul nu i-a scăpat nici lui A. D. Dmitriev, care l-a subliniat în cursul lucrării amintite.

Credem că este de datoria cercetătorilor din țara noastră de a duce mai departe aceste cercetări, pe linia mai sus trasată, folosind alt material, inedit sau mai puțin cunoscut, care n-a ajuns la cunoștința cercetătorilor sovietici din cauza caracterului său mai special. În acest sens credem că studiiul materialului numismatic, privit meru din unghiul problemei pe care o urmărim, ar putea să ne ofere date noi în legătură cu acțiunea celor două forțe în lupta lor împotriva stăpînirii romane din Dacia.

Este vorba, evident, despre monedele romane din timpul imperiului, contemporane cu evenimentele la care ne referim și care, studiate sub dublu aspect: acela al *tipului* de pe revers și al *îngropărilor de tezaure*, pot contribui cu noi lumini la elucidarea problemei ce ne preocupă.

Este cunoscut că pe reversul monedelor romane, în special al celor bătute în timpul imperiului, se află diferite efigii și legende care fac aluzie, în mod direct, la războaiele pe care statul roman le poartă în diferitele părți ale vastului său imperiu. Astfel, cu ocazia războiului de cucerire pe care Traian l-a purtat împotriva dacilor, au fost bătute, atât de către împărat, cât și de către senat, o serie de monede care reflectă nu numai « gloria învingătorilor, dar și rezistența glorioasă a celor învinși »¹. Acad. Constantin Moisil observă, într-un studiu dedicat acestei probleme, că « pentru nici un alt război și pentru nici o altă cucerire nu s-au emis atâtea tipuri monetare », care dovedesc, prin mulțimea lor, pe de o parte, « importanța pe care au dat-o romanii acestui eveniment și prețul ce puneau ei pe înfrîngerea definitivă a poporului dac », iar pe de altă parte, că romanii « au ținut să popularizeze cît mai mult tragedia viteazului popor dac și să facă cît mai durabilă fama înfrîngerii acestui dușman atît de puternic »².

Dar dacă pentru războaiele de cucerire tipurile monetare ne oferă asemenea informații, nu tot așa este cazul cu *răscoalele* populației subjugate și incursiunile pe care triburile sau populațiile din jurul imperiului le-au făcut în imperiu.

De data aceasta, împărații nu mai aveau același interes să popularizeze nici una, nici alta dintre cele două mișcări: pentru împărat sau imperiu era vorba de o răzvrătire împotriva autorității romane, care trebuia oprimată prin forța armelor. De aceea clasa stăpînitoare nu avea interesul să dea o amploare deosebită acestor mișcări, prin menționarea lor pe monede.

Totuși, din studiul atent al tipurilor aflătoare pe diferite monede, reiese că se face *aluzie*, în destul de numeroase cazuri, și la aceste evenimente, dar trebuie urmărit și studiat fiecare caz în parte: fiecare monedă de acest fel trebuie analizată în cadrul domniei fiecărui împărat în parte, spre a putea vedea la ce eveniment se referă.

Și studiile de specialitate, pe care diferiții cercetători care au abordat monografic studiul monedelor imperiale romane, fie în cadrul fiecărui împărat în parte,

¹ Const. Moisil, *Monedele împăratului Traian, referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei*, în «Bul. soc. num. rom.», XXIV, 1929, p. 38.

² Ibidem.

fie în cadrul unei monografii mai vaste care studiază emisiunile monetare romane din timpul imperiului în complexitatea lor, le pun în legătură cu aceste mișcări.

Dar mai este încă o formă sub care monedele imperiale romane pot da informații în legătură cu incursiunile triburilor vecine și răscoalele din interior: acestea sînt *ascunderile* sau *îngropările de monede*.

Monedele aflate în pămînt, fie sub formă de tezaure, fie sub formă de monede izolate, descoperite în anumite condiții, într-un anumit mediu arheologic, pot să ne dea prețioase indicații cu privire la problema ce urmărim.

Credem că numai întîmplător nu poate fi faptul că monedele, într-un șir întreg de tezaure, se încheie la o anumită dată, referitor la care izvoarele literare antice menționează o răscoală în interiorul Daciei și o incursiune a unor anumite triburi sau populații din afara ei. Ascunderile de tezaure monetare din Dacia în timpul stăpînirii romane au fost puse în legătură cu incursiunile în Dacia ale triburilor din afara ei, încă din secolul trecut, de cercetători mai vechi, ca Mommsen, Jung ș.a., dar ei s-au mărginit să înregistreze doar o latură, faptul material evident, incursiunea din afară, fără să pătrundă în miezul fenomenului.

O cunoaștere cît mai exactă a tuturor acestor descoperiri și fixarea pe hartă a localităților ne poate da o imagine justă a drumului urmat, a regiunii afectate, a amplexului pe care a luat-o incursiunea și răscoala interioară. Este cazul să amintim însă că aceasta presupune existența unor studii prealabile, în care să se fi publicat în mod organizat materialul numismatic descoperit în cursul timpului în Dacia. Or, în privința aceasta, avem încă multe lipsuri. Multe din tezaurele monetare descoperite au ajuns în trecut în colecții particulare și rareori s-au bucurat de o notiță tipărită, iar aceasta nu cuprinde întotdeauna toate datele de care am avea nevoie în problema pe care o urmărim. Totuși, sînt cazuri cînd materialul numismatic a fost publicat integral sau informațiile parvenite în legătură cu el pot fi utilizate. Și noi vom încerca să punem în valoare aceste date, în starea în care ele sînt și în limitele informației de care dispunem. Rămîne să se vadă dacă, în anumite cazuri, lipsa materialului numismatic în legătură cu anumite evenimente se datorește unei insuficiente documentări sau este cazul să căutăm o altă explicație.

Pe lângă tezaurele monetare, își au importanța lor și descoperirile izolate de monede, aflate într-un anumit complex arheologic: într-un castru sau castel incendiat, în ruinele distruse și incendiate ale unei *villa* romane sau ale unei așezări, ori în cimitire. Toate aceste descoperiri, în limita în care ele ne-au fost accesibile, vor fi întrebuițate și vor contribui fiecare în parte, la cunoașterea problemei pe care ne-am propus-o spre studiere, în unele cazuri întărind concluzii mai vechi, iar în altele, dînd noi sugestii.

*

Vom încerca, în cele ce urmează, să vedem ce informații putem scoate din studierea îmbinată a documentelor numismatice, privite sub dublul aspect: al tipului de pe reversul monedei și acela al îngropărilor de tezaure sau monede izolate, la care vom adăuga izvoarele de ordin literar sau epigrafic de care dispunem, spre a căpăta astfel o imagine cît mai completă asupra acestor mișcări.

Felul cum se reflectă prin materialul numismatic lupta celor două forțe va fi studiat în ordine cronologică, pe împărați, și va porni de la concluziile la care s-a ajuns prin studii anterioare, mărginindu-ne, deocamdată, la etapa Traian-Marc Aureliu, inclusiv.

TRAIAN¹

Primele monede care ar putea fi avute în vedere în legătură cu studiul pe care-l urmărim sînt unele bătute în timpul împăratului Traian.

Într-adevăr, în afară de monedele bătute de amintitul împărat cu ocazia războaielor și cuceririi Daciei, între limitele de timp în care au avut loc evenimentele, se mai cunosc unele monede databile pe baza titlurilor triumfale în anul 111 (COS V DES VI) și 112 (COS VI) și care se referă la Dacia.

Tipul acestor emisiuni reprezintă pe zcița Victoriei în picioare, scriind pe un scut oval: VIC (toria) DAC (ica). Acest tip, precum și altele care sînt menționate de acad. Const. Moisil², sînt bătute cu ocazia comemorării a zece ani de la începutul primului război împotriva dacilor. Nu vom continua să insistăm asupra acestui aspect, deoarece toți comentatorii sînt de acord cu privire la interpretarea dată mai sus³.

HADRIAN

Prima răscoală a populației locale din Dacia împotriva stăpînitorilor romani, după datele pe care le avem pînă acum s-a desfășurat imediat după moartea lui Traian, la începutul domniei lui Hadrian, succesorul său.

În urma unei minuțioase analize a textelor antice și pe baza măsurilor cu totul excepționale luate de către Hadrian la începutul domniei sale în ceea ce privește Dacia, Gr. Florescu a ajuns, încă din anul 1944, la concluzia că populația autohtonă din Dacia a trebuit să se răscolească împotriva stăpînirii romane⁴.

Deși izvoarele literare ale vremii⁵ nu amintesc direct pe daci între numeroasele seminții și provincii care se revoltaseră cu această ocazie (*nationibus deficientibus*), maurii, sarmații și britanii, apoi Egiptul, Lycia și Palestina, este foarte probabil că dacii trebuie să fie incluși în formularea generală «căci după ce popoarele supuse de Traian se răsculasera» («*nam deficientibus his nationibus, quas Traianus subegerat*») și așezați printre populațiile revoltate.

Avînd ca temă specială lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani, D. Berciu dezvoltă și precizează că aceasta este prima răscoală pe care populația dacă supusă o încearcă împotriva exploataților romani.

¹ Pentru timpul lui Traian, mai precis în anii 106–107, C. Daicoviciu formulează cu multă precauție și rezervă, posibilitatea existenței unei răscoale a dacilor împotriva cotropitorilor romani.

Această ipoteză e sugerată de S.H.A. v. Hadriani, 3, 9, unde aflăm că Hadrian, în timpul cînd era guvernator al Panoniei inferioare, imediat după cucerirea Daciei, a înăbușit o răscoală a iazygilor dintre Dunăre și Tisa («*Legatus postea praetorius in Pannoniam Inferiorem missus, Sarmatas compressit*»). Pe această documentare, autorul citat crede că «nu ar fi exclus ca, cu acest prilej, să se fi produs o răscoală și în Dacia, despre care nu avem nici o știre directă». C. Daicoviciu, O nouă diplomă militară în Dacia, în «S.C.I.V.», anul IV, 1953, nr. 3-4, p. 546. Reținem ipoteza ca atare, dar va trebui să găsim un sprijin documentar, care, deocamdată, după cum însuși autorul remarcă, lipsește.

² Const. Moisil, op. cit., p. 28–30.

³ P. L. Strack, Untersuchungen z. röm. Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts, Stuttgart, 1931, vol. I, p. 207–209.

⁴ Gr. Florescu, Le problème de la première division de la Dacie, în «Balcania», VII, 1944, nr. 1, p. 45 și urm.

⁵ «S.H.A.» v. Hadriani, V, 2 «*Nam deficientibus his nationibus quas Traianus subegerat, Mauri lacescebant, Sarmatae bellum inferebant, Britanni teneri sub Romanâ ditione non poterant, Aegyptus seditionibus urgebatur, Lycia denique ac Palaestina rebelles animos efferebant*».

Pe această linie, Gr. Florescu și D. Berciu completează seria răscoalelor populației autohtone din Dacia împotriva ocupanților romani, oglindită în studiul cercetătorului sovietic A.D. Dmitriev, din anul 1949.

Două argumente scoase din studii mai vechi, dar puse în valoare recent de C. Daicoviciu, demonstrează că și *dacii* au luat parte la această răscoală. Unul, scos dintr-un papyrus, spune că « Hadrian consideră acest război ca Δακικὸς πόλεμος iar al doilea este scos din inscripția funerară din Pergam, pusă la mormîntul generalului C. Iulius Quadratus Bassus, în care se afirmă despre acest general că murise luptînd în Dacia : στρατευόμενος ἐν Δακίᾳ¹.

Ce se mai poate aduce nou cu privire la aceste evenimente după studiile amintite mai sus?

Dacă cercetăm tipurile de pe reversul monedelor lui Hadrian din această vreme, anii 117—118, constatăm că există unele monede, bătute atît de către monetăria imperială, cît și de cea a senatului, databile, pe baza titlurilor triumfale, în anul 118.

De exemplu, cunoaștem ca bătută în argint și în aur o monedă (quinarius) care are pe revers ca efigie o Victorie drapată, în picioare, spre dreapta, avînd în mîna dreaptă o cunună, iar pe umărul stîng, o ramură de palmier. Pe baza legendei de pe reversul în care se menționează consulatul al II-lea, o datăm precis în anul 118 (Mattingly, Br. M. 54 și 54 A, Coh², 192).

Senatul, la rîndul său, bate un sesterț (Mattingly, 1120, Coh², 91) a cărui efigie de pe revers face aluzie clară la o stare de război: zeița Roma în ținută militară și cu coif, șade spre dreapta pe o cuirasă și pe un scut și ține în stînga o lance verticală și strînge mîna lui Hadrian care stă în fața ei. Legenda PONT MAX TR POT COS II ne asigură că acest tip de monedă a fost bătut în anul 118. Mai poate fi amintit în aceeași ordine de idei și un denar (Coh², 191, Mattingly, vol. III, 1936, p. 252 și nota), pe al cărui revers apare zeița Roma în ținută militară, în picioare, spre dreapta, cu lance și parazonium, cu piciorul pe o proră de corabie. Legenda AVG GER DAC PAR PM TRP COS ITERO (sic) SPQR pledează pentru datarea ei în cursul anului 118.

Raritatea piesei și faptul că cuvîntul ITERO (sic) apare în acest fel puțin uzitat, a făcut pe Mattingly să se întrebe dacă nu e vorba de o contrafacere antică (*ancient forgery*).

Întrucît pentru anul 118 este cunoscut numai războiul purtat de Hadrian în Dacia², este foarte probabil ca monedele mai sus citate să se refere tocmai la aceste evenimente. Ca și în alte ocazii pe care le vom examina mai jos, dat fiind faptul că avem de-a face cu incursiuni ale « barbarilor » vecini și cu o răzvrătire a populației locale împotriva stăpînirii romane, oficialitatea nu-i va acorda o prea mare amploare, dar neliniștea și starea de război în care se aflau romanii și care reies din analiza tipului monetar, nu lasă nici o îndoială că avem de-a face cu un fapt real.

Dar pentru același eveniment mai putem întrebuița și datele pe care ni le oferă ascunderile de tezaur sau monede izolate descoperite în anumite condiții.

Este adevărat că informațiile documentare pe care le avem în această privință sînt deocamdată puține, totuși o înșirare a lor nu va fi lipsită de interes. Ele vor putea fi înmulțite în viitor prin noi descoperiri.

¹ C. Daicoviciu, op. cit., p. 548, cu trimiterile la studiile respective.

² H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra, 1936, pl. CX (Chronological table).

1. La Palanka¹, pe Dunăre, în Iugoslavia, în vara anului 1896, s-au găsit în port 57 aurei, ce se înşiruie din timpul lui Tiberiu şi pînă în vremea lui Traian, precum şi denari de argint din timpul lui Hadrian. Tezaurul s-a împrăştiat, iar alte amănunte lipsesc.

2. În castrul roman de la Vărădia (Arcidava), săpat de Gr. Florescu în 1932, acest cercetător a găsit patru monede, dintre care trei au fost identificate, citite şi dateate: două erau din timpul lui Traian, dintre anii 104—116, iar una din timpul lui Hadrian şi se datează precis în anul 117. Ceea ce este mai interesant, şi autorul notează, este faptul că monedele poartă urme de arsură şi au fost găsite în *stratul de incendiu al castrului*².

3. La Cremenari³, r. Băbeni Bistriţa, reg. Piteşti, locuitorul Toma Mihail a descoperit la arat, în anul 1909, o oală de pămînt ce conţinea 465 monede imperiale de argint. Întregul tezaur a fost trimis Muzeului naţional de anticrităţi, unde s-a stabilit că erau monede din timpul lui Nero, Vitellius, Vespasian, Titus (şi Iulia Titi), Domiţian, Nerva, Traian, sfîrşind cu Hadrian. Din acest tezaur au fost oprite la Muzeul naţional de anticrităţi doar 60 bucăţi, din cele mai caracteristice; restul monedelor a fost restituit. Alte precizări lipsesc.

Acestea sînt informaţiile documentare de ordin numismatic pe care le avem la îndemînă în legătură cu problema pe care o urmărim. Recunoaştem că sînt puşine, iar unele din ele destul de vagi, spre a ne îngădui să tragem concluzii de ordin istoric mai temeinic fondate.

Totuşi, materialul numismatic, în starea documentării noastre de azi, ne îngăduie, fie chiar cu titlul de ipoteză, să formulăm unele concluzii de ordin istoric.

Localitatea Palanka, în care tezaurul se încheie cu monede din timpul lui Hadrian, precum şi localitatea Vărădia se află aşezate pe axul de pătrundere dinspre cîmpia Tisei, pe valea Dunării, spre Dacia transilvană. Faptul extrem de important, constatat şi notat de Gr. Florescu, că monedele găsite aici poartă evidente urme de arsură şi că au fost găsite în *stratul de incendiu* care a mistuit castrul ne ajută la unele reconstituiri istorice. Cea mai nouă monedă din cele aflate e datată de acelaşi cercetător în anul 117. Noi credem că se poate face o legătură între distrugerea castrului şi ultima monedă ce datează din anul 117: este foarte probabil că trebuie să punem pe socoteala răscoalei populaţiei locale şi a invaziei sarmaţilor iazygi distrugerea castrului de la Arcidava, iar indicaţia cu ascunderea tezaurului de la Palanka n-ar constitui decît un jalon pe drumul de naintare a iazygilor.

Descoperirea monetară de la Cremenari, lipsită de unele precizări de care am fi avut nevoie, nu ne îngăduie să insistăm prea mult. Totuşi, în cazul cînd şi monedele din acest tezaur s-ar fi încheiat în primii ani de domnie ai lui Hadrian⁴, ar indica o răscoală şi o pătrundere a unor populaţii dinspre sudul Daciei, pe valea Oltului, în spre Dacia transilvană.

În interiorul Daciei n-am putut afla îngropări de tezaure în acest timp, cu tot materialul documentar destul de numeros pe care l-am parcurs.

¹ I. Berkeszi, în «Történelmi és régészeti értesítő», Timişoara, XXIII, 1907, p. 31—32.

² Gr. Florescu, în «Istros», I, 1934, p. 71.

³ Muzeul naţional de anticrităţi, dos. 1910, 2,60 şi notele lui V. Pirvan, la Cabinetul numismatic al Muzeului naţional de anticrităţi; cf. D. Tudor, Oltenia romană, Bucureşti, 1942, p. 59 cu corectările şi completările de mai sus.

⁴ Pentru cazul în care monedele din acest tezaur s-ar înşirui pe întreg parcursul domniei lui Hadrian, inclusiv ultimii ani, a se vedea mai jos.

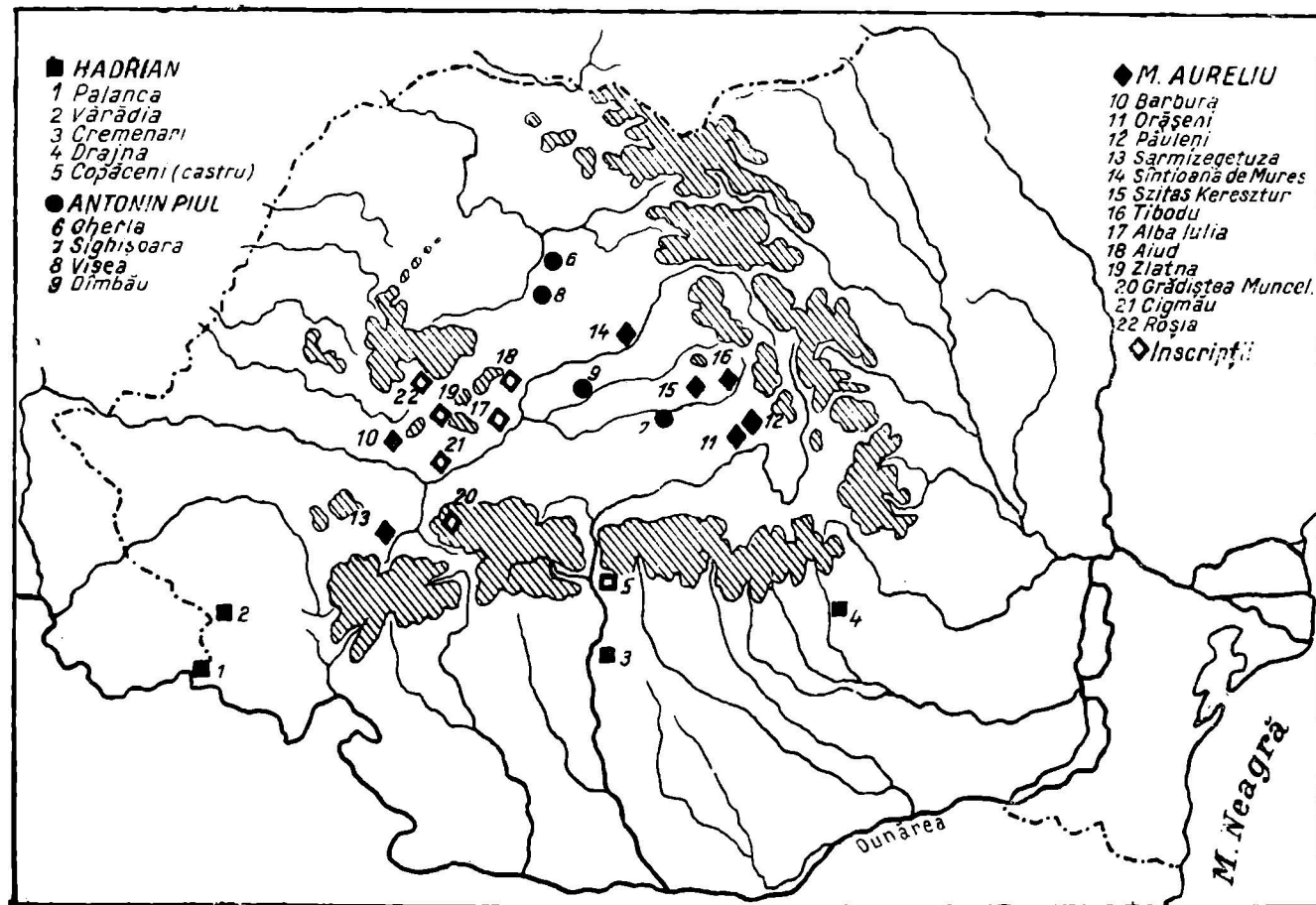

Fig. 1. — Tezaure, monede și inscripții din timpul împăraților Hadrian, Antonin Piue și Marc Aureliu.

Ce rezultă de pe urma întregii documentări de mai sus?

Se pare că frământările din Dacia din anii 117—119¹, incursiunile sarmaților iazygi în Dacia și roxolani în Moesia își află o oglindire pe multe tipuri monetare romane din anul 118 ce fac aluzie la o stare de război.

Unele descoperiri monetare, în special cele din castrul de la Vărădia, ne arată violența incursiunii iazygilor, care au distrus castrul și au alungat pe apărători. Poate același lucru s-a întâmplat și cu castrul de la Drobeta, care este refăcut în mai multe rânduri, așa cum a stabilit Gr. Florescu².

Dar primejdia iazygă reprezintă numai una din cele două forțe ce au luptat împotriva stăpînitorilor de sclavi; cea externă. După toate probabilitățile, ea a reprezentat pentru acel moment o gravă amenințare pentru exploatarea și stăpînitorii de sclavi din Dacia. Dar credem că nu e singura și nu este nici pe departe cea mai importantă din forțele intrate în acțiune. Rolul principal în acest timp, așa cum au dovedit Gr. Florescu și D. Berciu, este jucat de populația autohtonă, răsculată împotriva ocupanților.

Despre extrema violență a luptelor ne dăm seama, în lipsa izvoarelor directe, din faptul că însuși guvernatorul Daciei, comandantul șef al trupelor de ocupație, moare în timpul acestor răscoale. Ca semn de atenție și prețuire, clasa stăpînitoare (împăratul) s-a îngrijit ca trupul generalului să fie transportat cu toate onorurile tocmai în Asia mică și îngropate cu mare pompă în orașul său de origine.

Măsurile luate de împărat și puterile excepționale acordate guvernatorului următor ne lasă să întrevădem proporțiile răscoalei și gravitatea situației din Dacia pentru stăpînitorii de sclavi, așa cum au stabilit-o cercetătorii amintiți.

Dar răscoala întâmplată în Dacia la începutul domniei lui Hadrian, după toate probabilitățile, s-a extins și în teritoriul clientelar al Munteniei, aflat în acel moment sub paza unor detașamente și corpuri de trupă auxiliare.

În acest sens pledează observațiile și concluziile la care a ajuns Gh. Ștefan în urma săpăturilor efectuate în castrul roman de la Drajna de sus, reg. Ploiești³. Pe baza monedelor aflate în săpătură, cercetătorul amintit, notează că «cele mai recente monede datează din anii 116—117⁴» și ajunge la concluzia că acest castru a trebuit să fie părăsit la sfîrșitul domniei lui Traian și începutul domniei lui Hadrian.

În ce ne privește, credem că nu greșim prea mult dacă formulăm ipoteza că între evenimentele ce se petrec în această vreme în Dacia și cele din regiunea clientelară a Munteniei a trebuit să fie o legătură.

Este foarte probabil că revolta care a cuprins populația locală din Dacia să se fi extins și în regiunea clientelară a Munteniei, care, folosind prilejul războiului roxolanilor împotriva imperiului, au alungat garnizoana locală și au incendiat castrul.

D. Tudor presupune într-un studiu că cu această ocazie au trebuit să fie dîstruse și alte posturi romane fortificate, ca *burgus*-ul de la Rucăr și castrul de la Pietroasa, Buzău.

¹ Așa cum propune C. Daicovicu, op. cit., p. 549.

² Gr. Florescu, Castrul roman de la Drobeta, în «Rev. ist. rom.», III, 1933, p. 37, unde deosebește «trei refaceri în epoci deosebite», precizînd că sînt «două straturi de dărîmături în afară de cel constantinian și justinianic»; D. Tudor, în Oltenia romană, București 1942, p. 276, crede că «pretoriul castrului a fost ridicat, poate, sub Hadrian»; D. Berciu în «S.C.I.V.», anul II, 1951, nr. 2, p. 79, formulează ipoteza că cu ocazia acestei răscoale a fost incendiată partea de lemn a podului de la Drobeta.

³ Gh. Ștefan, Le camp romain de Drajna de sus, în «Dacia», XI—XII, 1945—1947, p. 138—140, inventarul monedelor și concluziile de la p. 142—144.

⁴ Ibidem, p. 141.

Dacă pentru castrul de la Drajna avem un sprijin documentar în monedele aflate, pentru celelalte două vor trebui așteptate noi cercetări, pentru a găsi dovezi convingătoare.

Datele de mai sus, puse alături de concluziile la care au ajuns în studiile lor Gr. Florescu, D. Berciu și recent C. Daicoviciu, vin să le confirme și să le concretizeze. Descoperirile viitoare de monede, care sperăm că vor fi studiate și publicate sistematic, vor avea misiunea să întregască tabloul.

Problema răscoalei din anul 139.

Cercetătorul sovietic A. D. Dmitriev, în studiul său «Căderea Daciei», publicat în «Vestnik Drevnei Istории»¹, semnalează o răscoală a dacilor în anul 139. Dar iată ce spune cercetătorul citat: «Prima răscoală a dacilor amintită de izvoare se ridică la anul 139. În acest timp romanii purtau un război greu cu neamurile sarmate, care s-au așezat mai spre apus de Dacia, între Tisa și Dunăre (Ptolemeu, III, 7). Folosindu-se de situația grea a romanilor, dacii cucerțiți s-au răscolit în spatele frontului armatelor romane. Totuși, izvoarele pentru studiul acestei răscoale și ale altora sînt foarte sărace. Este cunoscută numai o monedă cu numele Daciei, din anul 139, care, evident, se referă la această perioadă».

Pe baza acestor afirmații ale lui Dmitriev, cercetătorii noștri, D. Berciu și F. Horowitz, și-au însușit și ei «răscoala» din anul 139, fără alt material documentar, decît cel al lui A. D. Dmitriev, expus mai sus.

Fiindcă singurul izvor citat referitor la evenimentul amintit, este moneda cu numele «Dacia», s-o examinăm mai de aproape, să vedem ce tip are și cum trebuie interpretată.

Este vorba de un sesterț, bătut de senatul roman, publicat în Coh², 347 și Mattingly 1187, cu următoarea descriere: Av. Capul laureat al împăratului spre dreapta, iar legenda, ANTONINVS AVG PIVS P P.

Rv. Legenda, DACIA COS II S C. Dacia în picioare spre stînga, ținînd în mîna dreaptă un coș, iar în stînga un standard².

Moneda este emisă într-adevăr în anul 139, dar ea nu este o emisiune singularică ce ar reflecta anumite stări din Dacia, ci face parte dintr-o serie întregă de emisiuni, bătute în același an, și care cuprinde toate provinciile, ca Africa, Asia, Cappadocia, Hispania, Mauretania, Sicilia, Siria; apoi state clientelare, ca Armenia, Parthia și poate Scythia. Efigia care figurează pe aceste monede urmează îndeaproape pe cea care figurează pe monedele bătute cu 2—3 ani mai înainte de către Hadrian, cu ocazia călătoriilor sale.

Efigia de pe moneda în chestiune trebuie pusă în legătură cu efiile similare de pe monedele cu celelalte provincii și toate împreună, cu un fapt menționat în în Vita Pii, 4, 10, unde se specifică faptul că Antonin Piul, cu ocazia adoptării sale, restituie Italiei întreg *aurum coronarium*, iar provinciilor, jumătate «... *aurum coronarium, quod adoptionis suae causa oblatum fuerat, Italicis totum, medium provincialibus reddidit*»³.

Dacă moneda citată de către A. D. Dmitriev nu poate fi folosită pentru a documenta o răscoală a populației locale în Dacia în anul 139, în emisiunile monetare romane din timpul aceluiași împărat și databile în același an, pot fi citate destul de numeroase exemple care fac aluzie la o stare de război.

¹ «V.D.I.», 1949, nr. 1.

² Variante cu același tip la H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra, 1940, IV, p. 189, nr. 1188 și P. L. Strack, Untersuchungen... Die Reichsprägung zur Zeit des Antoninus Pius, Stuttgart, 1937, nr. 786.

³ P. L. Strack, op. cit., p. 39—46.

Iată câteva tipuri ce apar pe monedele din acest an și pot reflecta starea de neliniște în care se aflau măcar unele părți din imperiu:

1. — *Fides militum* (Mattingly = M., vol. IV, p. 11 Cf. P. L. Strack, nr. 22, Coh², 98).
2. — *Virtus*, cu coif, lance și parazonium (M. IV, p. 15).
3. — Stindarde militare (vulturul între două signa), (M. IV, p. 14, nr. 73, Cf. Coh², 97).
4. — *Victoria* cu cunună și ramură de palmură (M. IV, p. 12, nr. 60, 61. Cf. Coh², 86, M. 77, și M. IV, p. 16).

5. — *Pax* cu ramură și sceptor (M. IV, p. 12, nr. 53—58, Cf. Coh², 84—85).

6. — *Pax* cu ramură și cornul abundenței (M. 76, 83, Cf. Coh², 831 și M. 105).

Pe monedele de bronz apar tipuri asemănătoare, ca *Fides*, *Pax* și stindarde militare, iar pe un medalion apare o *Victorie în bigă* (Gneccchi, I medaglioni romani, pl. 46, 8).

Faptul că în acest an imperiul poartă lupte este clar ilustrat cel puțin prin monedele cu tipul *Victoriei*¹, bătute atât de către împărat, cât și de senat. Greutatea începe în momentul când vrem să precizăm geografic locul unde anume s-au întâmplat aceste evenimente. Izvoarele literare referitoare la domnia lui Antonin Piul nu ne îngăduie aceasta. Așteptăm indicații mai temeinice de la materialul epigrafic și arheologic, descoperit sau care se va descoperi în viitor, spre a aduce precizări în lămurirea acestei probleme.

Nu este exclusă posibilitatea ca Dacia să fi fost teatrul unor astfel de lupte. Indicații avem, dar dovada va trebui făcută în viitor.

Totuși există unele documente de ordin epigrafic și observații de natură arheologică ce ne fac să postulăm existența unei răscoale sau poate a unei incursiuni din afară, petrecută la sfârșitul domniei lui Hadrian și la începutul celei a lui Antonin Piul.

Din inscripția CIL III 13795, găsită în castrul roman de la Copăceni, aflăm că un corp de trupă *Numerus burgariorum et veredariorum Daciae inferioris*, și-a construit un lagăr în localitatea amintită. Pe baza titlurilor triumfale menționate în inscripție, zidirea castrului a fost datată în anul 138, iar A. Stein² a precizat că trebuie datată între 25 februarie—10 iulie 138.

Dintr-o a doua inscripție, CIL III 13796, găsită în același castru aflăm că același corp de trupă lărgește lagărul și-i adaugă turnuri și un val reinălțat cu două picioare³, doi ani mai târziu, adică în anul 140.

«Ca să fi fost refăcut lagărul numai doi ani după terminarea lui», după cum just a remarcat D. Tudor⁴, «însemnează că fusese distrus de o împrejurare neașteptată» — și autorul «Olteniei romane» mai adaugă o importantă observație: în ruinele turnului porții constată existența unui prim stiat de incendiu, ceea ce dovedește că prima fază din existența acestui castru s-a încheiat în condițiile unor lupte violente. Este adevărat că nivelul acesta nu este datat prin obiecte, dar este foarte probabil că aparține primei etape.

Dacă nu se vor mai găsi documente care să ne dovedească faptul că în aceeași vreme se petrec evenimente similare și în alte părți ale Daciei, este foarte probabil că trebuie să vedem poate o răscoală locală sau, mai curînd, o acțiune

¹ P. L. Strack, Die Reichsprägung zur Zeit des Antoninus Pius, Stuttgart, 1937, p. 31.

² A. Stein, Die Reichsbeamten von Dacien, Budapest, 1944 p. 31.

³ «...castran(umeri) burg(ariorum) et vered(ariorum) quod anguste tenderet, duplicato valli pede et inpositis, turribus ampliavit».

⁴ D. Tudor, Oltenia romană, p. 220.

combinată a triburilor dace clientelare din regiunea Munteniei, împreună cu populația supusă din provincie, care trece prin foc și sabie garnizoana locală și castrul ei este distrus, încît în anul 140 este nevoie să fie refăcut ¹.

În acest fel, dacă materialul numismatic citat de A. D. Dmitriev nu ne îngăduie să-l punem în legătură cu vreo răscoală din Dacia, documentele epigrafice amintite par a ne lăsa s-o întrevădem măcar în regiunea muntoasă a văii Oltului.

În ceea ce privește data la care a putut avea loc această probabilă răscoală și incursiune (pe baza datelor celor două inscripții din castrul de la Copăceni, avînd în vedere faptul că construirea lui s-a făcut în anul 138 și refacerea în 140), propunem ca dată anul 139. Această propunere de datare ar putea, pînă la un punct, să fie susținută și de monedele bătute în anul 139 și care fac aluzie la o stare de război.

RĂSCOALA DIN ANUL 143

Încă de la sfîrșitul secolului trecut, istoricul Lacour Gayet admitea o răscoală a dacilor din provincia romană ce ar fi avut loc înainte de anul 145. Se amintește acest fapt și e pus în legătură cu o inscripție dedicată zeiței Victoria Augusta, ceea ce este greșit, după cum vom vedea mai jos, deoarece inscripția în chestiune se referă la un eveniment similar, dar dintr-o etapă ulterioară. Același cercetător pune «tulburările» din Dacia în legătură cu incursiunile triburilor de daci liberi efectuate în interiorul provinciei. ²

O punere la punct a acestei chestiuni se datorește cercetătorului W. Hüttl, care, în monografia sa cu privire la Antonin Piul, ne arată că în anul 143 a fost o răscoală a dacilor împotriva stăpînirii romane — asociată cu incursiunile dacilor liberi — și indică totodată și temeiurile documentare. ³

A. D. Dmitriev, și pe urma lui ceilalți cercetători, reiau chestiunea cu aceeași documentare și ajung la aceleași concluzii.

Se pune întrebarea: pe linia materialului numismatic pe care-l avem, se poate aduce o informație în plus referitoare la această mișcare?

În emisiunile monetare ale lui Antonin Piul din anul 143, găsim o serie de monede care au drept efigie pe zeița Victoria, în diferite variante, pe Mars Ultor etc., care indică existența unei stări de război în imperiu. Datele documentare păstrate înregistrează pentru acest an, un război purtat de Q. Lollius Urbicus împotriva brigantilor din Britannia, încheiat victorios pentru stăpînii de sclavi, în cursul anului 143.

În urma succesului obținut, împăratul va fi aclamat imperator pentru a doua oară ⁴.

Efigiile de pe monedele amintite se mărginesc să oglindească starea de război, fără să ne dea alte precizări. Cum pe baza informațiilor strînse de Hüttl și amintite apoi și de A. D. Dmitriev, constatăm și în Dacia exact în același an o răscoală a populației autohtone împotriva stăpînitorilor romani, este

¹ În cazul cînd monedele de la Cremenari ajung pînă în ultimii ani de domnie ai lui Hadrian, ceea ce ni se pare posibil, îngroparea lui ar putea fi pusă în legătură cu mișcările care au dus la distrugerea castrului de la Copăceni. Aceasta, mai ales că se află pe același drum de pătrundere a văii Oltului spre Dacia transilvană.

² Istoria militară a Daciei, București, 1937, p. 66.

³ W. Hüttl, Antoninus Pius, Praga, 1936, I, p. 284, cu toată discuția.

⁴ H. Mattingly, op. cit., IV, p. LXII, P.L. Strack, op. cit., p. 52 și urm.

posibil ca tipurile ce fac aluzie la starea de război din anul 143 să se refere și la Dacia, evenimentele din Britannia rămânînd însă pe primul plan.

În ceea ce privește ascunderile de monede care să poată fi legate de acest eveniment, putem aminti, ca foarte probabil, tezaurul monetar de la Dîmbău, raionul Tirnăveni, reg. Stalin, pregătit pentru tipar de Const. Preda.

Toți cercetătorii care au studiat mai mult sau mai puțin adînc această răscoală sînt de acord că ea trebuie pusă în legătură, pe de o parte, cu populația locală răzvrătită împotriva exploatareilor romani, iar pe de altă parte, cu incursiunile în provincie ale triburilor de daci liberi.

Atît îngrămădirea de trupe în partea de nord a provinciei, cît, mai ales, unele întăriri sau refaceri în piatră ale castrelor romane din această parte, pledează în acest sens.

Îngrămădirea de trupe în nordul Daciei ne este documentată de o diplomă militară din anul 144. Ea amintește o *Cohors I Alpinorum*, despre care știm precis că în anul 140 se afla în Pannonia inferior, iar în anul 144 se afla în Dacia superior (CIL XVI, 90)¹. Aceasta înseamnă că în scurtul răstimp dintre anii 140 și 143 unitatea militară amintită a fost deplasată în Dacia, iar motivul acestei deplasări — după cîte știm — nu putea fi cauzat decît de evenimentele întîmplate în anul 143. Într-o situație similară se afla *Cohors IV Hispanorum* (CIL XVI, 90)² și *Cohors I Thracum sagittariorum*³.

Este posibil ca și *Cohors I Vindellicorum* să fi fost adusă în Dacia tot cu acest prilej, dar nu avem o documentare sigură⁴.

Pe de altă parte, o inscripție (AÉp., 1906,112) amintește faptul că praetoriul castrului aiei II Pannoniorum, care era cu garnizoana la Gherla, a fost făcut din piatră, exact în anul 143. Este foarte probabil că această măsură să fi fost luată tocmai din cauza incursiunii triburilor dace libere, întîmplată în acest an, care a distrus cu acest prilej castrul amintit.

RĂSCOALA DIN 156—157

În timpul domniei aceluiași împărat, Antonin Piul, izvoarele istorice de tot felul ne amintesc despre existența unei răscoale mult mai mari în Dacia. Biograful împăratului, la *Vita Pii*, notează: « . . . a purtat (împăratul) prin legații săi numeroase războaie . . . Căci a învins și pe britanni . . . și pe mauri i-a silit să ceară pace, și pe germani și pe daci și multe triburi și pe iudeii răzvrățiți i-a zdrobit prin generalii (săi) »⁵.

Dat fiind că proporțiile pe care le-a luat această mișcare sînt mult mai mari decît s-a admis de obicei, este posibil ca textul mai sus citat să se refere mai curînd la acest eveniment.

Cu privire la data la care au avut loc în Dacia evenimentele de mai sus, au fost emise mai multe păreri: A. D. Dmitriev le încadrează între anii 156—157, admișînd că este foarte probabil ca luptele din interior să fi continuat pînă în anul 159, cînd zice el, « răscoala a fost pretutindenii și definitiv lichidată ».

¹ W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, Berlin, 1939, p. 82 — 83.

² *Ibidem*, p. 155.

³ *Ibidem*, p. 190—191.

⁴ *Ibidem*, p. 197—198.

⁵ « S.H.A. », *Vita Pii*, 5,4, « *Per legatos suos plurima bella gessit. Nam et Britannos . . . vicit. et Mauros ad pacem postulandam coegit. et Germanos et Dacos et multas gentes atque Iudaeos rebellantes contudit per praesides ac legatos* ».

În studiul său, D. Berciu, spre deosebire de A.D. Dmitriev, crede că răscoala aceasta trebuie datată între anii 157—158, autorul citat urmînd în această privință o opinie mai veche a lui A. von Premerstein¹.

Cu privire la data cînd au avut loc luptele despre care este vorba, credem că ele rămîn fixate la 156 și 157, așa cum le-a văzut Hüttl² și Dmitriev, iar elementele noi în sprijinul acestei păreri vor fi aduse mai jos.

Aceiași cercetători plasează luptele în partea de nord a Daciei, de unde apoi « au luat proporții mari » (Dmitriev), iar între argumentele aduse se pot cita îngrămădirile de forțe militare în această parte a Daciei, unele aduse din alte provincii, titlul de « dacicus », ce apare pe două inscripții din timpul lui Antonin Piul, precum și diviziunea Daciei în trei provincii. Aceasta din urmă este pusă într-o lumină vie de D. Berciu.

Ce poate aduce în această problemă materialul numismatic de la care plecăm în studiul nostru?

În această privință, sarcina noastră este pe jumătate ușurată de faptul că ultimul cercetător — W. Hüttl — care s-a ocupat de activitatea lui Antonin Piul³, a întrebuițat în studiul său și materialul numismatic, referitor la problema ce o urmărim: felul în care se reflectă pe tipurile monetare evenimentele în chestiune.

Trebuie reținut faptul că pentru anul 156, istoricii acestei epoci nu pot aminti decît războiul din Dacia, iar pentru anul următor, 157, « sfîrșitul războiului din Dacia și o revoltă în Achaia »⁴. Aceasta înseamnă că tipurile monetare, care reflectă starea de război și pot fi datate în anul 156, nu pot să se refere decît la Dacia. Monedele cu același tip sau unul asemănător, bătute în anul 157, se vor referi la Dacia, dar pot, în parte, să se refere și la situația din Achaia.

Printre tipurile monetare care pot fi puse în legătură cu luptele din Dacia, unele au efigia Victoriei cu cunună și ramură de palmier⁵, ce apare atît pe aurei cît și pe denari.

Pe sestertii senatului, bătuți în anul 157, apare efigia Victoriei zburînd, spre dreapta, cu un trofeu în mîini⁶.

Cu sau fără legendă însoțitoare, sărbătorește senatul în emisiunile anilor 156, 157 și 159 FIDES EXERC(itus)⁷, apoi aceleași monede au ca tip pe revers efigia lui Jupiter cu Victoria⁸ sau pe cea a zeiței Roma cu coif, șezînd spre stînga pe o cuirasă, cu piciorul așezat pe un coif și ținînd în dreapta o Victorie, în stînga sabia, iar înapoia ei se află un scut⁹.

Pe o serie de medalioane publicate de Gneccchi și strinse de Hüttl, reiese că efigii asemănătoare apar și pe ele, tot între datele constatate mai sus, adică între 156 și 159¹⁰.

¹ Istoria militară a Daciei romane, București, 1937, p. 66, « A. von Premerstein socotește că ele au avut loc prin anii 157—158 ».

² W. Hüttl, op. cit., vol. I, p. 284—286.

³ Ibidem.

⁴ H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra, 1940, IV, p. XXXVII, cf. P. L. Strack, Untersuchungen zur röm. Reichsprägung des zweiten Jahrh., Antoninus Pius, Stuttgart, 1937, p. 62—64.

⁵ Mattingly-Sydenham, Roman-Imperial coinage, vol. III, p. 57—59.

⁶ Ibidem, p. 145.

⁷ Ibidem, p. 143—145.

⁸ Ibidem, p. 144, din anul 155.

⁹ Ibidem, p. 147 și 59, din anul 158.

¹⁰ W. Hüttl, Antoninus Pius, Praga, 1936, p. 286—287.

Reiese din datele citate mai sus că războiul purtat de romani în Dacia a avut un destul de viu ecou în tipurile monetare ale vremii, atît ale împăratului, cît și cele ale senatului.

Să vedem acum ce informații ne dau îngropările de monede din această vreme.

1. — *Gherla*. O notiță destul de vagă, consemnează faptul că în așezarea romană de aici, s-au găsit monede de argint și bronz, iar cele examinate erau de la împărații Vespasian și mergeau pînă pe vremea lui Antonin Piul.

J. Ornstein, în Arch. Epigr. Mitt., XIV, 1891, p. 176.

2. — *Sighișoara*. În apropiere de această localitate se află un cîmp de urne, lucrate cu mîna și slab arse, în cenușa cărora se găsesc cu regularitate cîte două monede de argint. Din întregul cimitir s-au strîns monede, totalizîndu-se pe împărați precum urmează: de la Traian 17 bucăți, de la Hadrian 19 și de la Antonin Piul și casa sa 41. Și C. Gooss — de la care împrumutăm știrea — mai notează «niciuna din monede nu trece peste anul 156».

C. Gooss, Chronik, în Archiv des Ver. f. siebenb. Landeskunde, XIII, 1876, p. 307, unde rezumă pe Fr. Müller, în Mitt. d. C.—C., IV 1859, p. 71—73.

3. — *Cașolț*. În cimitirul de incinerare din această localitate din raionul Sibiu, descoperit încă din anul 1843, s-au aflat, pe lîngă obișnuitele obiecte de inventar, și trei monede de bronz, una din Corcyra, alta de la Traian și ultima de la Antonin Piul. G. Gooss este de părere că avem de-a face cu un cimitir de incinerare al populației dace în epoca romană.

C. Gooss, în Archiv des Ver. f. siebenb. Landeskunde, XIII, 1876, p. 285.

4. — *Viștia-Cluj*. În această localitate s-a descoperit un tezaur de denari romani din timpul imperiului, cuprinzînd 86 bucăți ce se înșiruiesc cronologic de la Nero și pînă la Antonin Piul. Cea mai recentă monedă din acest tezaur se datează în mod precis în anul 156.

Harsányi P., în Numizmatikai Közlöny, VII, 1908, p. 120.

Vom aminti, în continuare, trei informații, toate cunoscute de mai înainte, dar nefolosite: două de ordin epigrafic și una de ordin arhitectonic, ca apoi, pe baza cunoștințelor tuturor documentelor pe care le posedăm, să încercăm o sinteză generală asupra răscoalei și luptelor duse de romani în Dacia în această vreme.

În primul rînd este vorba de inscripția CIL III 1416, care are următorul text: *VICTORIAE AVG(ustae) PRO SALVTE IMP(eratoris) ANTONINI AVG(usti). M. STATIVS PRISCUS LEGATVS EIVS PR(o) PR(aetore)*.

O semnificație cu totul specială capătă această inscripție prin *locul*¹ în care ea a fost aflată și editorii *Corpus*-ului notează: «*rep. ad vicum Uj Grădiște, in ruinis dictis Muntsehu Grădiște (id est monticulus civitasque vetus) in loco dicto sub Cununi sive sub Piatra . . .*».

În al doilea rînd mai poate fi amintit un document epigrafic cunoscut pînă acum în două exemplare și care nu este altceva decît o țiglă ce poartă numele

¹ C. Daicovicu, în «Anuarul Inst. st. cl.», Cluj, 1933—1935, II, p. 246, nota 4, crede că în acest loc avem de-a face cu un sanctuar, iar această inscripție și 1061, «presupun lupte cu dacii». Cf. M. Macrea, în «Sargetia», 1941, vol. II, p. 144.

consulilor și pe baza lor este datată în anul 158. Aceste țigle au fost găsite la Sarmizegetusa¹.

În sfârșit, vom mai aminti că cei mai mulți istorici și arheologi pun construcția în piatră a mai multor castre din Dacia, ca : « Micia, Gherla, Ilișua, Bologa, poate și Cășei » pe timpul lui Antonin Piul². În această privință nu posedăm date precise ca în cazurile precedente, dar avem indicații în acest sens.

La capătul acestei înșiruii de fapte să vedem ce concluzii se pot trage, ținând seama pe de o parte de faptul că izvoare contemporane lipsesc aproape cu totul, iar cele existente sînt vagi și tîrzii, iar pe de altă parte, de faptul că restul documentării noastre se cere întrebuițat cu o extremă prudență.

Să luăm faptele cum ne apar ele în izvoarele amintite și să vedem care pot fi date ca sigure și pe ce se sprijină, iar la sfârșit vom da, sub formă de ipoteză, și pe cele care nu ni se par în deajuns de bine fondate și pentru care așteptăm un material documentar. Putem vorbi de un război dus de romani în Dacia, în timpul de care ne ocupăm, căci biograful pomenește că « împăratul a purtat numeroase războaie prin generalii săi. Căci și pe britanni . . . și pe germani și pe daci și multe triburi . . . a zdrobit prin guvernatorii și generalii săi . . . (*Nam et Britannos . . . et Germanos et Dacos et multas gentes . . . contudit per praesides ac legatos*) ». Caracterul de răzvrătire pare a reieși din noțiunea *contudit* — a zdrobit — care se referă în primul rînd la populația locală din Dacia și nu la alte populații din afară. Totuși, acest fel de interpretare nu exclude posibilitatea ca, concomitent, să se fi întîmplat și o incursiune a cetelor de daci liberi, aflați în afara provinciei. Din documente reiese destul de clar caracterul de răscoală a populației locale împotriva ocupanților romani.

Cu privire la data de început a acestei răscoale, monedele studiate de Hüttl ne fixează anul 156. În ceea ce privește sfîrșitul răscoalei, anul în care ea a fost înăbușită, este foarte probabil că trebuie să acceptăm anul 157.

În sprijinul datei de mai sus pledează faptul că în cursul acestui an, anul 157, amfiteatrul de la Porolissum, « *vetustate dilapsum* » (CIL III, 836), este refăcut pe cheltuiala împăratului. În ceea ce privește datarea inscripției, ea nu suferă nici o îndoială, deoarece titlurile triumfale ale împăratului sînt clare în această privință.

Un al doilea document care pledează în același sens este inscripția CIL III, 1416, închinată *VICTORIAE AVG(ustae)* de către guvernatorul M. Statius Priscus și pe care editorii *Corpus*-ului o datează în anul 157³.

Faptul că diviziunea Daciei în trei părți se face abia în anul următor, anul 158, așa cum a stabilit recent A. Stein⁴, nu face decît să confirme acest fel de a vedea. Era necesar un scurt răstimp, după luptele purtate, pînă să se ajungă la noua împărțire.

Faptul că pe unele monede continuă să apară tipuri care fac aluzii la o stare de război, trebuie interpretat cu multă prudență și rezervă. Nu cumva avea de-a face cu unele lupte duse la hotarul Daciei, cu triburile dace libere sau este posibil

¹ CIL, III, 8077, a-b și C. Daicoviciu, în « Anuarul com. mon. ist. », Sect. pentru Transilvania, 1929, Cluj, 1931, p. 314. Cf. și Szilágyi János, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dacien und ihre Ziegelstempel*. Budapesta, 1946, p. 59 și pl. XX, 306, cu trimiterile bibliografice.

² Istoria militară a Daciei, p. 133.

³ Cf. și A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, Budapesta, 1944, p. 28.

⁴ *Ibidem*, p. 33. Cf. și C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*. București, 1945, p. 97.

ca aceste monede să se refere la alte lupte, din alte regiuni? În această privință problema rămâne deschisă și noi documente epigrafice pot face lumină.

Dar descoperirile de monede, citate de noi mai sus, mai oferă și alte indicații. Tezaurul de la Viștia, Cluj, în care cea mai recentă monedă este din anul 156, ne îndeamnă să punem îngroparea lui în legătură cu aceste evenimente. De asemenea, faptul că în cimitirul dacic de incinerare, din epoca romană, de lângă Sighișoara, din cele circa 80 monede romane din timpul imperiului găsite aici, nici una nu trece de anul 156, ne solicită, la fel, s-o punem în legătură cu aceste evenimente. Observațiile făcute în secolul trecut în cimitirul similar de la Cașolț, în care monedele «ajung pînă în vremea lui Antonin Piul», ne dau indicații în această direcție¹.

Un alt eveniment cunoscut mai demult, dar nefolosit în acest scop, este inscripția pusă de guvernatorul Daciei, M. Statius Priscus, și închinată Victoriei Augusta. Prin cuprinsul ei și mai ales prin locul unde a fost pusă, lângă vechiul cuib de vulturi al dacilor de la Grădiștea Muncelului, ne sugerează că rostul ei este în legătură cu *zdrobirea unei răzvrățiri a populației dace*. Poate că tot în legătură cu înăbușirea răscoalei și terminarea victorioasă a războiului purtat în Dacia, merită interpretată și ridicarea unor altare, închinatelor unor divinități, puse de același guvernator, M. Statius Priscus, în cinstea împăratului.

Așa, la *Apulum* (Alba Iulia), (CIL III 1061), guvernatorul ridică o inscripție închinată. *I.O.M. et consessui deorum dearumque pro salute imperii Romani et virtute² leg. XIII g. sub M. Statio Prisco consule designato*.

Inscripții similare au mai fost puse și în următoarele localități: *Germisara* (Cigmău) CIL III, 7882; la *Brucla* (Aiud) și la *Ampelum* (Zlatna), CIL III 1295³. Cele două cimitire în care apar monede romane numai pînă la data ciocnirii, ne lasă să întvedem la ce soartă se putea aștepta populația locală, care a putut fi omorîtă, vîndută sau mutată. Săpăturile ce se vor face în cele două cimitire vor aduce și pe această linie contribuția lor.

Țiglele găsite la Sarmizegetusa și dateate în anul 158 ne documentează construcții sau reparații de edificii publice din capitala provinciei, care, probabil, au avut de suferit tocmai de pe urma răscoalei.

Răscoala din 156—157, după datele pe care le posedăm, a luat o amploare deosebită, dar se pare că în același timp s-au produs și incursiuni ale triburilor de daci liberi, rămași în afara provinciei romane. Raporturile între aceste două forțe, internă și externă, rămîn încă obscure: care din mișcări s-a efectuat mai întîi, au fost simultane ori s-au condiționat reciproc? În orice caz îngrămădirile de trupe în această vreme în părțile de nord și nord-vest ale provinciei, ne lasă să întvedem o primejdie și din această parte⁴. De asemenea numeroasele refaceri de castre și castele de aceeași parte a Daciei, în timpul aceluiași împărat, pledează în același sens.

INCURSIUNEA ȘI RĂSCOALA DIN 167

Cu prilejul marelui asalt pe care popoarele așa-zise barbare de la Dunărea mijlocie, îl dau asupra imperiului roman începînd cu anul 167, unele cete de

¹ Cu privire la cimitirul de la Cașolț, facem o rezervă: informațiile numismatice pe care le avem deocamdată sînt foarte puține. Așteptăm rezultatul săpăturilor inițiate aici în campania anului 1954.

² De remarcat termenul «virtute» = vitejie, bravură care de sigur se referă la actele de vitejie făcute de legiunea a XIII-a Gemina în cursul operațiilor.

³ Cf. A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, Budapest, 1944, p. 28.

⁴ Documentarea la A. D. Dmitriev, op. cit. și W. Hüttl, op. cit.

«barbari» au făcut o incursiune în Dacia, în anul 167. Unii autori cred că printre semințiile care au năvălit în Dacia, au trebuit să fie și costobocii ¹, trib de neam dacic; Constantin Diculescu presupune că acești năvălitori pot fi identificați cu lacringii și iazygii ². Tipurile de pe reversul monedelor la care am făcut apel în ocazii similare, nu ne mai pot fi de folos în cazul de față, deoarece, având de-a face cu o stare generală de război în sectorul dunărean, ele se referă în general la aceste evenimente.

În schimb, putem cita două ascunderi de tezaure monetare ce pot fi puse în legătură cu aceste evenimente: cel de la Tibodu³, din fostul județ Odorhei, cunoscut mai demult; el a fost pus în legătură cu aceste evenimente încă de Mommsen; și un al doilea, descoperit la *Barbura* ⁴, în regiunea de sud a munților Apuseni, rămas încă necunoscut istoricilor noștri. Ambele tezaure se încheie cu monede de la Marc Aureliu din anul 167 și întregul lor conținut a fost studiat și clasificat.

Unii cercetători ⁵ mai amintesc în legătură cu aceste evenimente și îngroparea tezaurului de la Reghin ⁶, dar o cercetare mai atentă a monedelor ne arată că cea mai recentă piesă din acest tezaur este din anul 177. Deci nu mai poate fi întreprinsă pentru documentarea evenimentelor din anul 167.

Alte informații, dar de data aceasta mai vagi, ne arată doar că tezaure monetare ce se sfârșesc cu Marc Aureliu au mai fost îngropate la Orășani ⁷, Odorhei, la Păuleni ⁸, în aceeași parte, precum și la Sztítás Keresztui ⁹ și poate la Sîntioana de Mureș ¹⁰. Dacă la aceste informații mai adăugăm și pe cea care rezultă din ascunderea tăblițelor cerate în anul 167, în minele de la Roșia (Alburnus Maior), am amintit cam tot ce avem în această privință.

Din fixarea pe hartă a acestor localități, rezultă că o parte din ele se masează pe Oltul și Mureșul superior, cu afluenții lor, iar altă parte, în spre apusul Daciei. În cazul când vom avea mai multe descoperiri bine studiate și care să confirme această repartiție, este posibil să admitem că avem de-a face cu o incursiune din spre Moldova, din partea triburilor de acolo, iar o a doua din spre Banat, din partea iazygilor. În acest fel s-ar explica și acel *incipiti periculo*, menționat de CIL 7969, prin care a trecut capitala Daciei.

Cît de grav și apropiat a fost pericolul pentru Sarmizegetusa reiese și din faptul că chiar în suburbiile ei o *villa suburbana* a fost distrusă și incendiată, foarte probabil în legătură cu aceste incursiuni ¹¹.

Credem că acestor năvălitori, care aveau ca obiectiv jefuirea proprietarilor de sclavi și distrugerea apărării romane, li se va fi alăturat și populația locală,

¹ Istoria Militară a Daciei romane. București, 1937, p. 74.

² Ibidem, p. 286 și urm.

³ J. G. Seidl, în «Archiv f. Kunde oesterr. Geschichtsq.», XIII, 1854, p. 134—136, cu descrierea amănunțită a fiecărei piese. Cf. și C. Gooss, în «Archiv f. siebenb. Landeskunde», XIII, 1876, p. 313—314.

⁴ P. Kerekes, Éremleletek, în «Numizmatikai Közlöny», XIV, 1915, p. 70. Precizările cronologice ne aparțin.

⁵ Istoria Militară a Daciei romane, p. 74.

⁶ C. Gooss, în «Archiv...», XIII, 1876, p. 301, cu toată bibliografia descoperirii.

⁷ Fr. Müller, Römerspuren im Osten Siebenbürgens, în «Mitt. d.C.C.» IV, 1859, p. 164.

⁸ R.L. în «Archaeologiai Értesítő», XVII, 1897, p. 88.

⁹ Fr. Müller, op. cit. p. 165, nr. 2.

¹⁰ T. Cipariu, în «Archiv pentru filologie și istorie», III, 1869, p. 424.

¹¹ O. Floca în «Sargetia», vol. I, p. 35 și 38. Cf. și C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité, București, 1945, p. 102, nota 3.

înrobită și nemulțumită. Este, cel puțin deocamdată, extrem de greu de sesizat ce se datorește forțelor răzvrătite din interior și ce se datorește forțelor din afară.

★

Îngropările de tezaurе monetare ne fac să apreciem violența rășcoalelor și incursiunilor din epoca studiată și apoi să înțelegem măsurile pe care autoritatea romană este obligată să le ia pentru protecția clasei stăpînitorilor de sclavi din Dacia.

Dat fiind că cele mai multe izvoare de ordin literar cu privire la istoria imperiului roman — deci și pentru Dacia — referitoare la această vreme s-au pierdut, iar ceea ce a ajuns pînă la noi sînt prescurtări sau redactări tîrzii, rezultă că folosirea materialului numismatic, așa cum reiese din cele expuse mai sus, poate veni să suplinească în parte această lipsă.

Întrebuințarea tezaurelor și a izolatelor descoperiri de monede, în acest scop, trebuie făcută cu prudență și rezervă și trebuie să fie precedată de publicarea sistematică și completă a acestor descoperiri.

Indicațiile care reies din studiul materialului numismatic, după fixarea pe hartă a diferitelor localități, trebuie să fie puse în legătură cu știrile literare, arheologice și epigrafice, pe care le pot întregi, completa, uneori chiar suplini. În orice caz, ele oglindesc lupta dusă de populația înrobită, alături de incursiunile triburilor «barbare», împotriva ocupanților romani.

Cu fiecare rășcoală a localnicilor și cu fiecare incursiune a triburilor din afara imperiului, asistăm la distrugerea, porțiune cu porțiune, a acestui edificiu.

ВКЛАД НУМИЗМАТИКИ В ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ ПРОТИВ РИМСКОГО ВЛАДЫЧЕСТВА В ДАКИИ (I)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор подвергает новому исследованию проблему борьбы дакийского автохтонного населения против римского захватничества, изученную на основании трудов советских исследователей А. Д. Дмитриева и И. Кругликовой, а также и румынских исследователей К. Дайковичу, Д. Берчу и Ф. Горовица, и пытается привлечь сведения, полученные из нумизматического материала. Этот материал был проанализирован с двух точек зрения: с точки зрения типа на реверсе монет, указывающего на военное положение, и захоронений монетных кладов, а также одиночных монет, обнаруженных в дакийских *castrum* и зданиях. По этому случаю были также упомянуты и другие сведения эпиграфического или архитектурного характера, еще не использованные для документации восстаний.

Первое восстание дакийского автохтонного населения, прочно засвидетельствованное, относится к 117—119 гг. Помимо ранее известных источников литературного характера, автор находит также отражение военного положения на ряде римских монет чеканки римских властей в 118 г., а равным образом в одиночных монетных кладах из Паланки, Вэрэдии, возможно из Кременари. К этому же времени был разрушен и покинут римский *castrum* в Дражие. де Сус. Валашской области.

Все эти данные указывают, что восстания автохтонного населения и набеги сарматов, языгов и роксоланов создавали тяжелое положение для римского владычества в Дакии.

Что касается восстания автохтонного населения в 139 г., то монета, цитируемая А. Д. Дмитриевым для его подтверждения, не может быть использована, так как она относится к *aurum coronarium*. Однако можно допустить, что в этом году имело место восстание, так как *castrum*, сооруженный в 138 г. был перестроен в 140 г. Указания о существовании военного положения найдены и на монетах 139 г.

Помимо этого о восстании 143 г. свидетельствует и захоронение клада в Дымбэу и частичное восстановление *castrum* в Герле. В связи с восстанием и набегом 156—157 гг., нашедшими свое отражение на монетах, свет на которые был пролит благодаря трудам В. Х. Хюттля и А. Д. Дмитриева, автор приводит еще некоторые нумизматические данные, заканчивающиеся 156 г.: клады и одиночные монеты, поселения и могильники. Цитируются также некоторые надписи и упоминается о восстановлениях *castrum*, могущих иметь отношение к этим событиям.

По поводу набега и восстания 167 г. упоминается о некоторых монетных кладах, а также и о разрушениях частных домов.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Клады, монеты и надписи времен императоров Адриана, Антопина, Пия и М. Аврелия.

CONTRIBUTIONS NUMISMATIQUES POUR SERVIR À LA CONNAISSANCE DES LUTTES MENÉES EN DACIE CONTRE LA DOMINATION ROMAINE (I)

(RÉSUMÉ)

L'Auteur reprend le problème de la lutte menée par la population autochtone de la Dacie contre les occupants romains, étudiée avant lui par les savants soviétiques A. D. Dmitriev et I. Krouglikova et par les savants roumains C. Daicoviciu, D. Berciu et F. Hoşovitz. Il se propose de mettre à profit, en vue d'élucider le problème posé, les renseignements fournis par les matériaux numismatiques. Ces matériaux sont examinés à un double point de vue: le *type* du revers des monnaies, faisant allusion à l'état de guerre, l'*enfouissement* des trésors monétaires et des monnaies isolées découverts dans les camps et les bâtiments de Dacie. On rappelle, à cette occasion, d'autres renseignements d'ordre épigraphique ou architectonique qui n'ont pas encore été utilisés comme documents concernant les révoltes.

La première révolte de la population autochtone de la Dacie sur laquelle on possède des documents certains est celle qui eut lieu pendant les années 117—119. Outre les sources littéraires connues auparavant, l'Auteur trouve que l'état de guerre est reflété par une série de monnaies romaines frappées par l'autorité romaine en 118 et par les trésors ou les monnaies isolées enterrées à Palanka, Vărădia et peut-être à Cremenari. C'est à la même époque qu'est détruit et abandonné le camp romain de Dragna de Sus, faisant partie de la région de la Valachie qui était sous protectorat.

Il ressort de toutes ces données, que la révolte de la population autochtone, ainsi que l'incursion des Sarmates — Jazyges et Roxolans — ont durement éprouvé la domination romaine en Dacie.

Au sujet de la révolte de la population autochtone qu'eut lieu en 139, il faut observer que la monnaie mentionnée par A. D. Dmitriev comme preuve à l'appui de l'existence de cette révolte, ne peut servir de témoignage, car cette monnaie se rapporte à l'*aurum coronarium*. Mais il est fort possible qu'il y ait eu une révolte au cours de l'année 139, car le camp de Copăceni, bâti en 138, a été refait en 140. Des indications au sujet d'un état de guerre se trouvent également sur les monnaies de 139.

A l'appui de l'existence d'une révolte ayant eu lieu en 143, sont invoqués, en plus, l'enterrement du trésor de Dîmbău et la reconstruction partielle du camp de Gherla.

L'Auteur apporte encore d'autres renseignements à caractère numismatique, qui ont pour point final l'année 156, à savoir des trésors ou des monnaies isolées appartenant aux divers établissements et cimetières, relatifs à la révolte et à l'incursion des années 156—157 et dont le reflet sur les monnaies a été mis en lumière par W. Hüttl et A. D. Dmitriev. On cite également des inscriptions et des reconstructions de camps qui peuvent être rattachés à ces événements.

On rappelle, au sujet de l'incursion et de la révolte de 167, certains enterrements de trésors monétaires ainsi que certaines destructions de demeures privées.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Trésors, monnaies et inscriptions du temps d'Hadrien, Antonin le Pieux et Marc-Aurèle.
